

## РОЗДІЛ 4

### ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 342.724:061.2(=214.58)(477.87)  
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2019.18.17>

#### ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ РОМСЬКИХ ТА ПРОРОМСЬКИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

#### HUMAN RIGHTS ACTIVITIES OF THE ROMA AND PRO-ROMA NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS OF THE TRANSCARPATHIAN REGION

**Горват М.В.,**

*аспірант кафедри політології і державного управління  
факультету суспільних наук  
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті розкрито питання діяльності ромських та проромських неурядових організацій Закарпатської області у контексті правозахисту ромської етнічної меншини, підвищення рівня правової свідомості та правової культури ромських громад. Зроблено акцент на головних напрямках правової роботи таких місцевих ромських товариств, як «Романі Яг», «Рома», «Ром Сом», «Романі черхень», «Романо лунго трайо», «Романі чгіб», «Романо бахтало дром», а також проромських товариств «Вестед» і «Розвиток». З'ясовано, що найбільшу увагу дані товариства приділяють таким питанням, як надання юридичних консультацій, забезпечення отримання особистих ідентифікаційних документів громадянами, відстоювання прав і свобод ромського населення перед правоохоронними органами та в судах, подолання безробіття у ромських громадах, надання соціально-правових послуг малозабезпеченим громадянам, проведення зустрічей та круглих столів на тему правозахисту ромів.

Проаналізовано найбільш важливі напрями правової діяльності щодо ставлення до ромів Закарпатської області Міжнародного ромського жіночого фонду «Чіріклі» (м. Київ), зокрема й щодо розвитку структури соціально-медичних медіаторів – посередників між ромами та органами влади на місцях; Коаліції ромських неурядових організацій України «Стратегія 2020» (м. Київ), зокрема щодо проведення щорічних моніторингових урядових та регіональних програм стосовно ромської етнічної меншини Закарпатської області.

Окрему увагу приділено питанню участі міжнародних неурядових організацій у сфері правозахисту ромського населення Закарпаття. Зокрема, це Міжнародний фонд «Відродження» (м. Київ), за підтримки якого ромський правозахисний рух Закарпатської області активно розвивався та розвивається. Іншою міжнародною проромською організацією є Європейський центр прав ромів (м. Будапешт), який з кінця 1990-х років всебічно забезпечує правозахисну діяльність щодо ромів у Закарпатській області.

**Ключові слова:** ромська етнічна меншина, ромська неурядова організація, проромська неурядова організація, правозахист ромів, правова свідомість, моніторинг прав людини.

The article deals with the activities of the Roma and pro-Roma non-governmental organizations of the Transcarpathian region in the direction of human rights protection of the Roma ethnic minority, raising the level of legal consciousness and legal culture of the Roma communities. Emphasis is placed on the legal work of such local Roma societies as "Romani Yag", "Roma", "Rom Som", "Romani Cherkhen", "Romano Lungo Trayo", "Romani chhib", "Romano Bakhtalo Drom", and pro-Roma societies "Vested" and "Rozvytok". Found out, that these societies pay the most attention to issues such as providing legal advice, securing the receipt of personal identification documents by citizens, asserting the rights and freedoms of the Roma population before law enforcement agencies and in the courts, overcoming unemployment in the Roma communities, providing social and legal services to low-income citizens, holding meetings and roundtables on Roma advocacy.

The most important areas of legal activity in relation to the Roma of the Transcarpathian region such as International Roma Women's Fund "Chirikli" (Kyiv), in particular, on the development of social-medical mediators – agent between Roma and local authorities; Coalition of Roma non-governmental organizations of Ukraine "Strategy 2020" (Kyiv), in particular, to conduct annual monitoring of governmental and regional programs regarding Roma ethnic minority of the Transcarpathian region are analyzed.

Particular attention is paid to the participation of international non-governmental organizations in the human rights protection of the Roma population of Transcarpathia. First of all, it is the International Renaissance Foundation (Kyiv), with the support of which the Roma human rights movement of the Transcarpathian region has been actively developed and developing. Another international pro-Roma organization is the European Roma Rights Center (Budapest), which has been providing comprehensive human rights advocacy for Roma in the Transcarpathian region since the late 1990s.

**Key words:** Roma ethnic minority, Roma non-governmental organization, pro-Roma non-governmental organization, human rights of Roma, legal consciousness, human rights monitoring.

**Постановка проблеми.** Питання правозахисту ромських громад є ключовим у діяльності багатьох неурядових організацій, які працюють з ромською етнічною меншиною, як в Україні загалом, так і в Закарпатській області зокрема. Це пов'язано з тим, що ромська громада зазнає постійних проявів етнічної дискримінації, сегрегації та маргіналізації. Європейська дорожня карта інтеграції ромів на 2011–2020 роки визначає питання подолання зазначених проявів як першочергові [1]. У державній Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року забезпечення правозахисту ромів також є пріоритетним завданням [2].

Проблеми у галузях освіти, медицини, соціального захисту та працевлаштування, низький рівень правосвідомості ромів, відсутність доступу до юридичних послуг були одними з головних причин, які активізували ромський громадський рух в Закарпатській області на початку 1990-х років. Регіональною специфікою проживання ромів у Закарпатській області є наявність історично сформованих компактних місць поселень (таборів), які, як правило, розташовані на окраїнах населених пунктів. Ізоляваність проживання ромів призводить до появи типових правових проблем, зокрема таких, як масове самовільне будівництво та неврегульованість земельних питань, наявність сегрегованих шкіл та класів, відсутність у людей особистих ідентифікаційних документів тощо.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У рамках вітчизняного політологічного дискурсу питання правозахисної діяльності ромських та проромських товариств Закарпатської області комплексно не досліджене. Попри це, на ті чи інші аспекти правової роботи неурядових організацій стосовно ромської етнічної меншини звертає увагу багато дослідників. Так, Є. Навроцька проаналізувала роботу правозахисних центрів щодо захисту прав ромів в Україні [3]. У нашій окремій публікації досліджено проблему насилля на етнічній основі відносно ромів в Україні [4]. П. Габрин охарактеризував європейську нормативно-правову базу щодо правозахисту ромів [5], К. Червеняк проаналізувала діяльність ромських національно-культурних товариств та рівень політичної залученості ромів в органи місцевої влади [6], О. Григор'єв та Н. Козир вивчили питання розвитку ромського самоврядування як шлях до інтеграції ромів у суспільні процеси [7].

Дослідження проблем ромського населення згідно з результатами моніторингу в Автономній Республіці Крим, Одеській та Закарпатській областях, яке проводилось Міжнародним жіночим фондом «Чіріклі» 2014 року, містить загальну інформацію щодо дотримання прав ромів в Україні та регіональних особливостей їх забезпечення [8].

Громадський моніторинг урядового Плану заходів ромської Стратегії, проведений у шести областях України 2015 року, містить узагальнені рекомендації неурядових організацій щодо покращення правового захисту ромської етнічної меншини в Україні. Моніторинг у Закарпатській області проводили такі місцеві товариства, як «Романі Яг» (м. Перечин), «Романі Яг» (м. Свалява), «Розвиток» та «Романі Зор» (м. Мукачево), «Романі черхень» (м. Ужгород) [9].

Аспект розвитку громадських організацій у сфері правозахисту ромського населення був вивчений в рамках спільного соціологічного дослідження Коаліції ромських неурядових організацій України «Стратегія 2020» (м. Київ) та Харківського інституту соціологічних досліджень, яке проводилось у 2017–2018 роках (зокрема, в Закарпатській області) [10].

Міжнародна правозахисна організація «Європейський центр прав ромів» (м. Будапешт) з кінця 1990-х років систематично вивчає ситуацію з дотримання прав ромської етнічної меншини в Україні, особливо в Закарпатській області [11].

**Формулювання цілей статті (постановка завдання).** Головною метою статті є дослідження основних аспектів правозахисту ромів з боку ромських та проромських неурядових організацій Закарпатської області.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Зародження громадського правозахисного руху ромської етнічної меншини Закарпатської області припадає на початок 1990-х років, коли в Ужгороді були створені перші ромські громадські організації «Романі Яг» та «Рома».

Закарпатське циганське культурно-просвітне товариство «Романі Яг» (у статусі обласного) було створене в Ужгороді у 1993 році, головою обраний Аладар Адам [12, с. 57]. Основним і найбільш важливим напрямом діяльності товариства стала правозахисна діяльність. При товаристві був створений правозахисний центр, в роботі якого активну участь брали і районні філії з усієї області, зокрема з Мукачева, Берегова, Перечина, Сваляви. Активна правозахисна робота «Романі Яг» швидко стала відомою в усій Україні та за кордоном. Так, у 1997 році члени організації «Європейський центр прав ромів» (м. Будапешт) та «Романі Яг» видали книгу про випадки етнічної дискримінації та порушення прав ромів Закарпаття “The misery of law” («Убоге законодавство») [12, с. 59].

У 2003–2006 роках правозахисна діяльність товариства «Романі Яг» вийшла на всеукраїнський рівень, адже був успішно реалізований масштабний проєкт «Захист прав ромів в Україні та забезпечення доступу до правосуддя», підтриманий кількома впливовими міжнародними інституціями. Правозахистом ромської етнічної меншини були охоплені Одеська, Харківська, Львівська,

Донецька, Чернігівська, Волинська, Полтавська, Херсонська та інші області [3, с. 137–138]. Одним з результатів реалізації даного проекту став підсумковий звіт щодо стану дотримання прав ромів в Україні [13].

Іншою ромською неурядовою організацією, яка стояла біля витоків правозахисного руху щодо ромської етнічної меншини Закарпатської області, є Товариство циган Закарпаття «Рома» (засноване у 1991 році, голова – Світлана Адам). Багаторічний голова Йосип Адам та члени товариства активно займалися наданням юридичних консультацій та правової допомоги малозабезпеченим громадянам, працевлаштуванням ромського населення, проведенням зустрічей та круглих столів на тему правозахисту ромів [14].

Товариство «Ром Сом» (створене у 1997 році, голова – Аладар Пап-старший), крім іншого, займається питаннями захисту прав ромів, їх соціалізації та інтеграції в українське суспільство. Товариство активно допомагає ромам похилого віку, піклується про жертв Голокосту [15].

Товариство «Романі черхень» («Ромська зірка») (створене у 2000 році, голова – Ружена Горват) останніми роками основним напрямом своєї роботи визначає правозахист ромів. З 2014 року товариство координує діяльність Центру правової інформації та консультацій, який об'єднує низку громадських організацій Ужгорода та Ужгородського району. Товариство активно займається наданням юридичних консультацій, допомогою в отриманні особистих ідентифікаційних документів, у захисті прав ромів у судах та правоохоронних органах, соціальним захистом населення та питанням працевлаштування. Впродовж 2018–2019 років товариство звертає посилену увагу на проблеми безпеки у ромських громадах Закарпатської області [16].

Товариство «Романо лунго трайо» («Ромське довге життя») (створене у 2002 році, голова – Геннадій Чічак) надає допомогу соціально-правового характеру багатодітним та малозабезпеченим ромським родинам, дітям-інвалідам, сиротам, людям похилого віку. У 2014 році при товаристві був відкритий Центр правової інформації та консультації, який надавав безкоштовну правову допомогу ромам Ужгородського району [17].

Товариство «Романі чгіб» («Ромська мова») (створене у 2003 році, голова – Борис Бучко) займається різними напрямками роботи, одним з яких є правозахисний. Свого часу Товариство організувало юридично-консультаційний Центр для захисту прав ромського населення Закарпаття, який спрямований на вирішення питань захисту конституційних прав ромської громади Закарпаття, представлення інтересів ромів у державних інституціях та судових органах, надання їм необхідних правових консультацій [18].

Громадська організація «Романо бахтало дром» (голова – Арсеній Богар) з 2015 року проводить активну правозахисну роботу у ромських громадах Виноградівського району через діяльність правозахисного центру (керівник – Давид Богар). Центр надає юридичні послуги громадянам, зокрема ромським жителям двох сіл – Підвиногорова та Королева [19, с. 25–26].

Питаннями правозахисту ромів Закарпатської області також займаються всеукраїнські ромські об'єднання та фонди.

Міжнародний ромський жіночий фонд «Чіріклі» (м. Київ, голова – Юлія Кондур) проводить громадську роботу у сфері правозахисту ромів України з 1997 року. Діяльність фонду «Чіріклі» включає місцеву, національну та міжнародну адвокацію, тренінги з прав людини для ромських громад і державних органів влади, моніторинг і вирішення ситуації ромських громад в Україні щодо їх доступу до охорони здоров'я, освіти, житла, зайнятості, громадського життя та прийняття рішень [20, с. 1]. У Закарпатській області фонд «Чіріклі» активно розвиває структуру соціально-медичних медіаторів – посередників між ромами та органами влади на місцях.

У 2015 році у Києві була створена Коаліція ромських неурядових організацій України «Стратегія 2020» (голова – Володимир Кондур), до складу якої із Закарпатської області увійшло Закарпатське обласне ромське об'єднання «Романі черхень» («Ромська зірка»). Метою Коаліції є синхронізація зусиль для забезпечення громадського контролю за виконанням органами державної влади урядового Плану заходів до ромської Стратегії [10, с. 2]. Діяльність Коаліції у сфері правозахисту ромів Закарпатської області зосереджена, зокрема, на проведенні щорічних моніторингових урядових та регіональних програм щодо ромської етнічної меншини краю, соціологічних досліджень [21], фіксації та реагуванні на резонансні прояви відкритої етнічної дискримінації та насилля стосовно ромів, проведенні круглих столів та зустрічей із представниками органів влади та правоохоронцями.

Велику увагу питанню правозахисту ромських громад Закарпатської області приділяють також проромські товариства та міжнародні організації.

Основним міжнародним фондом, який з початку 1990-х років виділяє значні кошти на правозахист ромських громад України, є Міжнародний фонд «Відродження» (м. Київ), що є частиною міжнародної мережі Фундацій Відкритого Суспільства (засновник – Джордж Сорос). У структурі фонду питаннями правозахисту ромів займаються дві програми – «Ромська програма» [22] та «Права людини та правосуддя». Фактично саме за підтримки даного Фонду ромський правозахисний рух Закарпатської області активно розвивався.

Міжнародна проромська організація «Європейський центр прав ромів» (м. Будапешт) з кінця 1990-х років всебічно забезпечує правозахисну діяльність щодо ромів у Закарпатській області через фінансову та організаційну підтримку місцевих неурядових організацій.

Громадська організація «Карпатська агенція прав людини «Вестед» (м. Ужгород) є одним з місцевих проромських товариств, яке активно працює у сфері надання правової допомоги соціально незахищеним групам населення, займається правопросвітництвом поміж ромських громад, захищає права ромів у судах та правоохоронних органах, допомагає в отриманні особистих ідентифікаційних документів.

З 2018 року товариство «Вестед» за підтримки «Європейського центру прав ромів» (м. Будапешт) реалізовує трирічний проєкт «Справедливість для ромів в Україні» у трьох областях – Закарпатській, Київській та Одеській [23].

Благодійний фонд «Правозахисний фонд «Розвиток» (м. Мукачево) активно проводить правозахисну діяльність у ромських громадах Мукачева та селах Мукачівського району. Так, впродовж 2013–2018 років фонд «Розвиток» за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» (м. Київ) реалізував низку проєктів, спрямованих на посилення правових можливостей сільських ромів, створення системи надання безоплатної правової допомоги, розвиток ромського самоврядування тощо.

**Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.** Фундамент правозахисного руху ромської етнічної меншини Закарпатської області на початку 1990-х років заклали такі товариства, як «Романі Яг» та «Рома». Подальший розвиток та створення нових товариств, які також активно займалися правозахисною роботою, багато в чому залежав від підтримки міжнарод-

них благодійних організацій та фондів, таких як «Європейський центр прав ромів» (м. Будапешт) та Міжнародний фонд «Відродження» (м. Київ).

Правозахисна діяльність багатьох ромських та проромських товариств Закарпатської області продовжує залишатись головним та важливим напрямом їх роботи. Однак сьогодні правозахисний громадський рух продовжує багато в чому залежати від наявності відповідних фінансових ресурсів у товариств. Залучення коштів відбувається, як правило, через реалізацію проєктної діяльності, яку підтримують міжнародні структури та фонди.

Сьогодні серед найголовніших правових проблем у ромських громадах Закарпатської області можна виокремити такі: низький рівень правової грамотності та правосвідомості ромського населення, відсутність належного доступу до якісних освітніх та медичних послуг, відсутність особистих ідентифікаційних документів, узаконення самовільного будівництва та земельних ділянок, високий рівень безробіття, питання безпеки у громадах та ін.

Слід зауважити, що надання правової допомоги ромському населенню Закарпатської області зосереджене у великих містах, таких як Ужгород, Мукачево, Берегово, Перечин, Виноградovo. Однак роми, які проживають у сільській місцевості та у віддалених від обласного центру районах, гостро потребують доступу до якісних правових послуг як з боку місцевих органів влади, так і з боку неурядових організацій.

На нашу думку, потребує детального комплексного вивчення ситуація з доступом до правових послуг у кожному компактному ромському поселенні Закарпатської області. Необхідним є створення ефективної моделі співпраці неурядових організацій, органів юстиції та місцевого самоврядування, правоохоронних структур у напрямі забезпечення правозахисту ромської етнічної меншини.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Beyond Rhetoric: Roma Integration Roadmap for 2020 / Compiled by B. Rorke. Budapest : Createch Ltd, 2011. 148 p.
2. Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року : Указ Президента України. Дата оновлення: 13.04.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201/2013> (дата звернення: 30.09.2019).
3. Навроцька Є. Робота правозахисних центрів по захисту прав ромів в Україні. *Ромологія: історія і сучасність. Матеріали Міжнародних наукових читань*. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 134–140.
4. Горват М. Насилля на етнічній основі та зловживання з боку правоохоронних органів України. *Ромологія: історія і сучасність : матеріали Міжнародних наукових читань*. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 125–128.
5. Габрин П. Європейська нормативно-правова база щодо захисту прав ромської національної меншини. *Ромологія: історія і сучасність : матеріали Міжнародних наукових читань*. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 129–133.
6. Червеняк К. Етнічна консолідація ромської етнічної групи та її вплив на етнополітичну ситуацію на Закарпатті. *Актуальні проблеми політичної науки*. Ужгород, 2018. Вип. 3. С. 42–50.
7. Ромське самоврядування – шлях до інтеграції ромів в українське суспільство : практичний посібник. 2017. URL: <https://rozvitok.org/praktichniy-posibnik-romske-samovr/> (дата звернення: 10.10.2019).

8. Дослідження проблем ромського населення (за результатами моніторингу в Автономній Республіці Крим, Одеській та Закарпатській областях) / укладач М.В. Новікова. Київ : Фотосалон «ШУМ-ФОТО», 2014. 55 с.
9. Стан реалізації державної політики щодо ромів. Звіт за результатами моніторингу виконання Плану заходів Стратегії захисту та інтеграції ромської національної меншини в українське суспільство до 2020 р. / А. Сейтосманов, А. Черноусов, С. Щербань, С. Пономарьов Київ, 2015. 71 с.
10. Права ромів України: проблеми, виклики, перспективи. За результатами соціологічного дослідження. Київ, 2018. 32 с.
11. The misery of law: the rights of Roma in the Transcarpathian region of Ukraine / written C. Cahn ; ed. D. Petrova. Budapest : European Roma Rights Center, 1997. 93 p.
12. Адам А. Закарпатське циганське культурно-просвітнє товариство «Романі Яг»: історія створення та етапи його становлення. *Ромологія: історія і сучасність* : матеріали Міжнародних наукових читань. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 57–60.
13. Рух зупинено. Інертний стан дотримання прав ромів в Україні : звіт Європейського Центру з захисту прав ромів. *Звіт по країні*. Серія № 16. Грудень 2006. 114 с.
14. Товариство циган Закарпаття «Рома». Дата оновлення: 19.10.2016 р. URL : <http://centerkylytr.pp.ua/2016/10/19/товариство-циган-закарпаття-рома/> (дата звернення: 30.09.2019).
15. Культурне товариство циган Закарпаття «Ром Сом». Дата оновлення: 19.10.2016. URL: <http://centerkylytr.pp.ua/2016/10/19/культурне-товариство-циган-закарпат/> (дата звернення: 01.10.2019).
16. Питання безпеки ромських громад обговорили під час круглого столу в Ужгороді (фото). Дата оновлення: 12.06.2019 р. URL: <http://chas-z.com.ua/news/74036> (дата звернення 10.10.2019).
17. Віннічук А. На Закарпатті ромам допомагатиме новий Центр. Дата оновлення: 05.11.2014 р. URL: <http://legalspace.org/ua/napryamki/posilennya-romskikh-gromad/item/2719-na-zakarpatti-romam-dopomahatyem-novyi-tsentr> (дата звернення: 10.10.2019).
18. Закарпатське обласне товариство ромів «Романі чгіб» (Ромська мова). Дата оновлення: 19.10.2016 р. URL: <http://centerkylytr.pp.ua/2016/10/19/закарпатське-обласне-товариство-ром-2/> (дата звернення: 01.10.2019).
19. Богар Д., Богар А., Богар Д. Бахталє роменца! Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2019. 96 с.
20. Бочева Г. Роми в Україні – Час для дій: пріоритети та шляхи ефективної політики інтеграції : аналітичний звіт. 46 с. Дата оновлення: 08.05.2019. URL: [https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2019/05/MRG\\_Rep\\_Ukraine\\_UKR\\_Apr19.pdf](https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2019/05/MRG_Rep_Ukraine_UKR_Apr19.pdf) (дата звернення: 02.10.2019).
21. Орлова О. Дотримання прав ромів в Україні: ситуація за останні 5 років. Дата оновлення: 27.03.2018. URL: <http://legalspace.org/ua/napryamki/posilennya-romskikh-gromad/item/10680-dotrymannia-prav-romiv-v-ukraini-shcho-zminylosia-za-ostanni-5-rokiv> (дата звернення: 03.10.2019).
22. Пріоритети Ромської програми Міжнародного фонду «Відродження». URL: <https://www.irf.ua/priorytety-romskoyi-programy-mizhnarodnogo-fondu-vidrozhennya/> (дата звернення: 05.10.2019).
23. Жовтко Г. Без документів, освіти та роботи: як живеться ромам в Україні. Дата оновлення: 04.04.2019 р. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=bez-dokumentiv-osvity-ta-roboty-yak-zhyvetsya-romam-v-ukrajini> (дата звернення: 10.10.2019).